

Orta Çağ İslam Dünyasında
Muhalif ve Suikastçı Gruplar:
İsma'ili ve Nizariler

Prof. Dr. Abdullah Ekinci

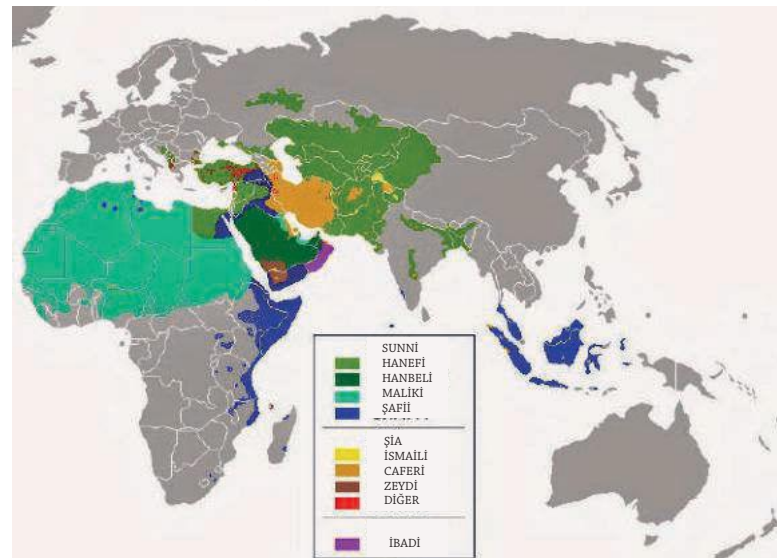
VII-X.Yüzyıllar arasında İslam'ı anlama, yorumlama ve yaşama hususunda farklılaşmalar başladı.

İslam dünyası düşünce, inanç ve kültür açısından farklı kutuplara sahiptir. Başlangıçta iki kutuplu yapı, sonraki dönemlerde her grup kendi içinde bölünmeler yaşayarak, nüanslar düzeyinde de olsa farklılaşmalar oluştu. VII. Yüzyılda başlayan İslam'ı anlama, yorumlama ve yaşama hususunda ayrık otları görülmeye başlandı. İslam dünyasındaki anlam, insan ve araçlar, bunlara mekân ve iç dinamiklerin de tesiriyle IX. ve X. Yüzyıllarda başlayan terör faaliyetleriyle bölünme ve parçalanma alametleri göstermeye başlamıştır. Özellikle IX. ve XIII. Yüzyıllarda İsmaili, Karmati ve Nizari (Haşhaşi) İslam algısı, İslam dünyasının korkulu rüyası olmuştur. Diğerinin İslam algısının varlığını kabul edememek ya da ortak miras kadar ortak yaşam alanları ve pratiklerini oluşturamamak, İslam dünyasının bir medeniyet coğrafyasından, kan ve gözyaşı coğrafyasına dönüşmesine neden olmuştur. Ortodoks İslam'ın bâtını, mulhid, zındık veya zenadika kavramlarıyla tanımladıkları bu gruplar, aslında bu tanımlamaların çok ötesinde alternatif bir gündelik hayat ve devlet yapılanması önermekte idiler. Bunu da gerçekleştirmek için merkez ve taşrada örgütlendiler.

İsma'ili-Karmati dönemi tarihi, iki ana döneme ayrılmaktadır. Çalışmalarını gizli yürüttükleri Devr-i Setr ile açık yürütmek zorunda kaldıkları Devr-i Zuhur dönemleridir. Her iki dönemin kendi içinde bölgesel ve dönemsel dinamiklere göre değişen eylem ve söylemleri söz konusudur. İsma'ililerin IX. Yüzyıldan XX. Yüzyıla süren Devr-i Zuhur dönemin kaynakları incelendiğinde, üç devresi ve üç strateji olduğu görülecektir.

İlk Dönem Dâ'ileri (Propagandacıların): İsma'ililer-Karmatiler

İsma'iliyye Cafer es-Sadık (148/765)'in ölümünden sonra başlayan tartışmalarla ortaya çıktı. İsma'ililerin bir bölümü Ca'fer es-Sadık'ın oğlu İsma'il'in halef olarak tayin edildiğini kabul ettiler. İsmail 145/762 da daha babası hayatta iken vefat etmesi üzerine Ca'fer es-Sadık'ın ikinci oğlu Musa el-Kazım yedinci imam olarak kabul edildi. Bu grup İsna Aşeriyye (İmamiyye) olarak adlandırılır. İmametini, Cafer es-Sadık'ın oğlu İsmail'e geçtiğine inananlar ise İsma'iliyye olarak adlandırılmıştır.

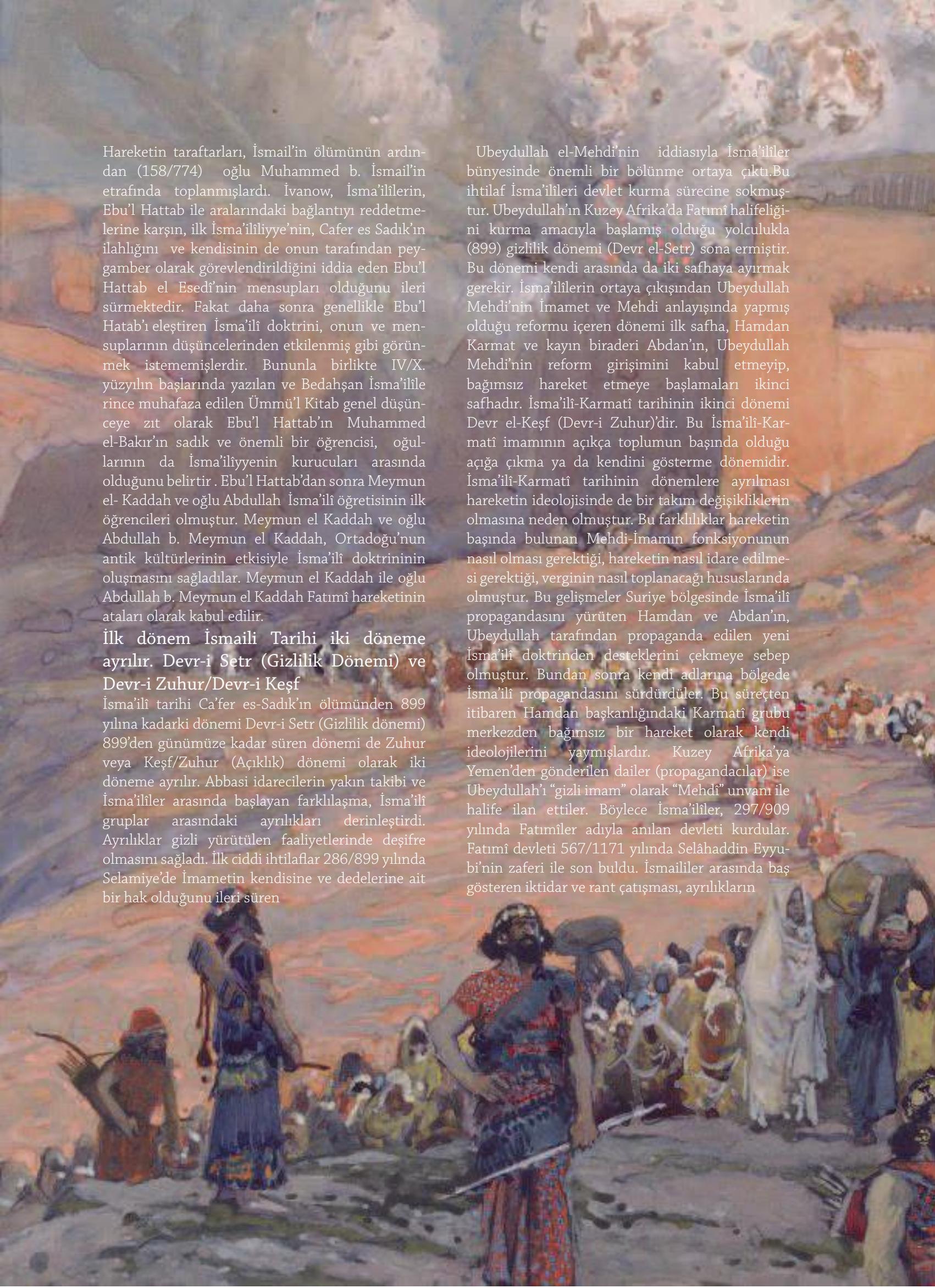

Hareketin taraftarları, İsmail'in ölümünün ardından (158/774) oğlu Muhammed b. İsmail'in etrafında toplanmışlardı. İvanow, İsmaililerin, Ebu'l Hattab ile aralarındaki bağlantıyı reddetmelerine karşın, ilk İsmailiyye'nin, Cafer es Sadık'ın ilahlığını ve kendisinin de onun tarafından peygamber olarak görevlendirildiğini iddia eden Ebu'l Hattab el Esedi'nin mensupları olduğunu ileri sürmektedir. Fakat daha sonra genellikle Ebu'l Hatab'ı eleştiren İsmaili doktrini, onun ve mensuplarının düşüncelerinden etkilenmiş gibi görünmek istememişlerdir. Bununla birlikte IV/X. yüzyılın başlarında yazılan ve Bedahşan İsmailile rince muhafaza edilen Ümmül Kitab genel düşünceye zıt olarak Ebu'l Hattab'ın Muhammed el-Bakır'ın sadık ve önemli bir öğrencisi, oğullarının da İsmailiyyenin kurucuları arasında olduğunu belirtir. Ebu'l Hattab'dan sonra Meymun el-Kaddah ve oğlu Abdullah İsmaili öğretisinin ilk öğrencileri olmuştur. Meymun el Kaddah ve oğlu Abdullah b. Meymun el Kaddah, Ortadoğu'nun antik kültürlerinin etkisiyle İsmaili doktrininin oluşmasını sağladılar. Meymun el Kaddah ile oğlu Abdullah b. Meymun el Kaddah Fatimî hareketinin ataları olarak kabul edilir.

İlk dönem İsmaili Tarihi iki döneme ayrılır. Devr-i Setr (Gizlilik Dönemi) ve Devr-i Zuhur/Devr-i Keşf

İsmaili tarihi Ca'fer es-Sadık'ın ölümünden 899 yılına kadarki dönemi Devr-i Setr (Gizlilik dönemi) 899'den günümüze kadar süren dönemi de Zuhur veya Keşf/Zuhur (Açıklık) dönemi olarak iki döneme ayrılır. Abbasi idarecilerin yakın takibi ve İsmaililer arasında başlayan farklılaşma, İsmaili gruplar arasındaki ayrılıkları derinleştirdi. Ayrılıklar gizli yürütülen faaliyetlerinde deşifre olmasını sağladı. İlk ciddi ihtilaflar 286/899 yılında Selamiye'de İmametın kendisine ve dedelerine ait bir hak olduğunu ileri süren

Ubeydullah el-Mehdi'nin iddiasıyla İsmaililer bünyesinde önemli bir bölünme ortaya çıktı. Bu ihtilaf İsmailileri devlet kurma sürecine sokmuştur. Ubeydullah'ın Kuzey Afrika'da Fatimî halifeliğini kurma amacıyla başlamış olduğu yolculukla (899) gizlilik dönemi (Devr el-Setr) sona ermiştir. Bu dönemi kendi arasında da iki safhaya ayırmak gerekir. İsmaililerin ortaya çıkışından Ubeydullah Mehdi'nin İmamet ve Mehdi anlayışında yapmış olduğu reformu içeren dönemi ilk safha, Hamdan Karmat ve kayın biraderi Abdan'ın, Ubeydullah Mehdi'nin reform girişimini kabul etmeyip, bağımsız hareket etmeye başlamaları ikinci safhadır. İsmaili-Karmatî tarihinin ikinci dönemi Devr el-Keşf (Devr-i Zuhur)'dir. Bu İsmaili-Karmatî imamının açıkça toplumun başında olduğu açığa çıkma ya da kendini gösterme dönemidir. İsmaili-Karmatî tarihinin dönemlere ayrılması hareketin ideolojisinde de bir takım değişikliklerin olmasına neden olmuştur. Bu farklılık hareketin başında bulunan Mehdi-İmamın fonksiyonunun nasıl olması gerektiği, hareketin nasıl idare edilmesi gerektiği, verginin nasıl toplanacağı hususlarında olmuştur. Bu gelişmeler Suriye bölgesinde İsmaili propagandasını yürüten Hamdan ve Abdan'ın, Ubeydullah tarafından propaganda edilen yeni İsmaili doktrinden desteklerini çekmeye sebep olmuştur. Bundan sonra kendi adlarına bölgede İsmaili propagandasını sürdürdüler. Bu süreçten itibaren Hamdan başkanlığındaki Karmatî grubu merkezden bağımsız bir hareket olarak kendi ideolojilerini yaymışlardır. Kuzey Afrika'ya Yemen'den gönderilen dailer (propagandacılar) ise Ubeydullah'ı "gizli imam" olarak "Mehdi" unvanı ile halife ilan ettiler. Böylece İsmaililer, 297/909 yılında Fatimiler adıyla anılan devleti kurdular. Fatimî devleti 567/1171 yılında Selâhaddin Eyyubi'nin zaferi ile son buldu. İsmaililer arasında baş gösteren iktidar ve rant çatışması, ayrılıkların

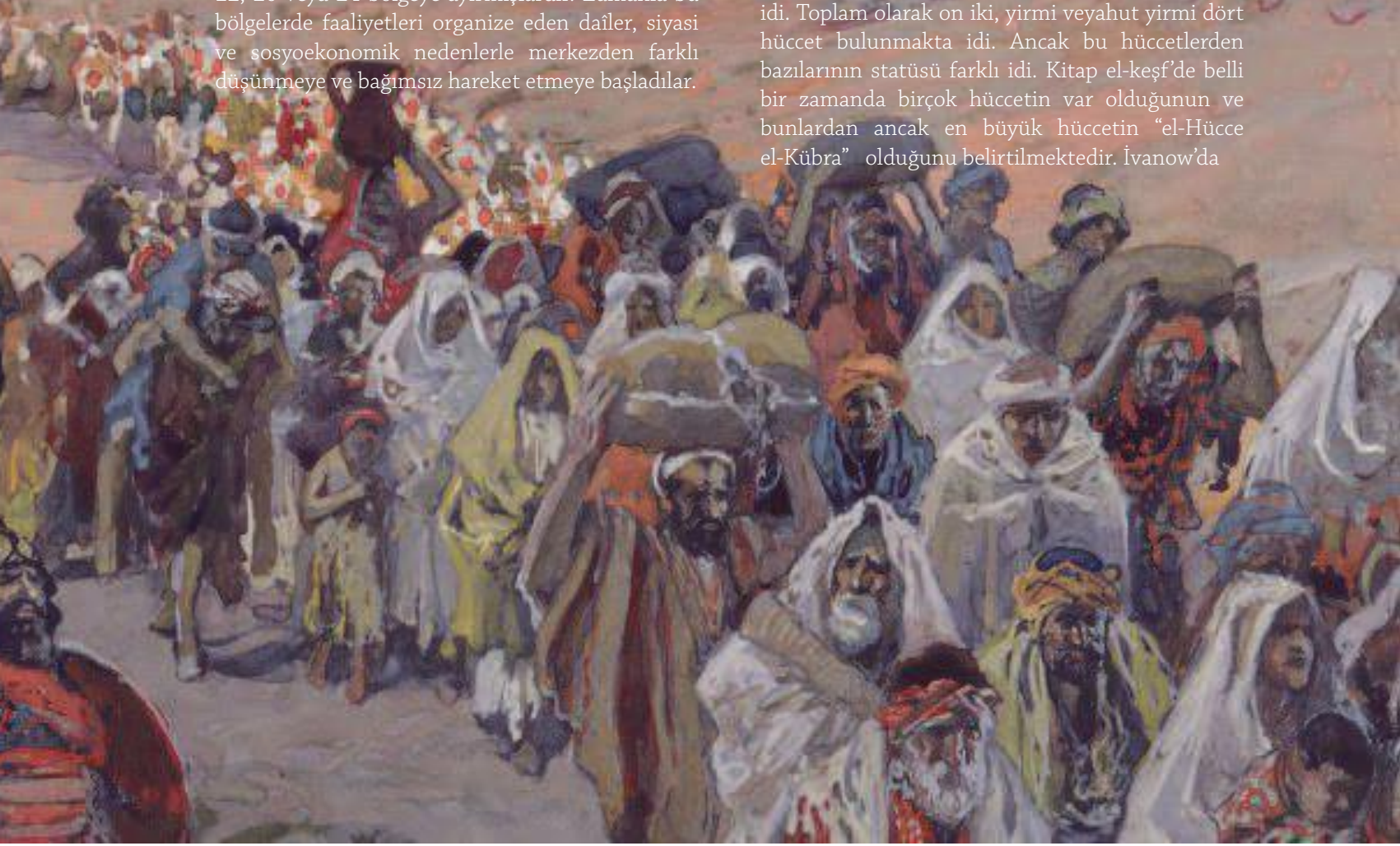

çıkmasına neden oldu. El-Mustansır'ın uzun hilafeti döneminde (427-487/1036-1096) İsmâ'ilîler, Musta'li ve Nizari olmak üzere iki kola ayrıldı. Musta'li hareketi, 487/1094'den itibaren Mısır, Suriye, Yemen ve İslam dünyasının bazı bölgelerinde İsmâ'ili merkezden ayrı faaliyet göstermeye başladı. Musta'lîler, Nizarîlerin karşısında ayrı bir grup olarak propagandalarını sürdürdüler. Musta'lîler, el Mustansır'ın ardından oğlu el Amir'i, onun da ölümü ardından iki imami daha kabul ettiler. Fatimî tahtına Hafız'ın imamlık iddiasında bulunmasıyla Musta'liyye grubu, Hafizîyye ve Tayyibîyye olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Musta'li grubu da diğer İsmâ'ili gruplar gibi zulüm ve istibdatla idare edilen dünyayı adalet ve doğrulukla yönetecek "Mehdi'nin geleceği" düşüncesini yaymaya çalışmıştır. Musta'liye grubu, sosyal taban olarak iktisadî buhrandan en fazla etkilenen işçi ve köylü sınıfı ile muhalif grupları hareketlerine çekmeye çalıştılar. Fakat Musta'li grubunun faaliyetleri, Karmatî ve Nizari grupları (Haşhaşiler) kadar İslam dünyasını derinden sarsmamıştır. Musta'lîler daha çok Yemen ve Hindistan'ın Bombay, Borada ve Haydarabad da etkili olmuşlardır. Özellikle Haydarabad'da ortaya çıkmış olan Bohralar, günümüze kadar ulaşmışlardır.

İsmaili-Karmatîlerin İslam dünyasındaki Da'î Örgütlenmesi

Selemiye merkezli İsmâ'ili propagandası, dünya'yı 12, 20 veya 24 bölgeye ayırmışlardır. Zamanla bu bölgelerde faaliyetleri organize eden da'iler, siyasi ve sosyoekonomik nedenlerle merkezden farklı düşünmeye ve bağımsız hareket etmeye başladılar.

Gizlilik döneminde, Mehdi'nin temsilcilerine hüccet denilmiştir. Hüccet dinsel hiyerarşisi gizli Mehdi ile onu görmesi ve tanıması olanaksız olan yandaşları açısından bağlantı sağlayan en yüksek lider olarak görülmüştür. İsmâ'ili örgütlenmesi içinde bir rütbe olarak hüccet, İmamdan sonraki en önemli bir makam olarak devr el-setr yani gizlilik döneminde önem kazanmıştır. Çünkü dünya Tanrının "kanıtı" olmaksızın bir an bile var olamayacağı için, İmamın gizlendiği dönemde Tanrının gerçek iradesini ifade etme görevini onun temsilcileri yerine getirecektir. Bu temsil görevi Mehdi Muhammed b. İsmail, gizlendiği sürece, hücceti tarafından temsil edileceği sonucu çıkar. İmama giden yol kendisinden geçtiği kabul edilen hüccet tıpkı İmam gibi her şeyi Allah'ın doğrudan kalbine ulaştırılmasıyla bildiği kabul edilmiştir. Hüccetin bu anlamca donatılmasıyla bilgileri imamdan alan ve bu bilgileri kendine delil yapan imamın gizliliği döneminde onun vekili olarak görev yapmaktadır. Hücceler'in sayısı, rütbesi ve fonksiyonlarıyla ilgili bilgiler yeterli değildir. İsmâ'ili-Karmatî doktrini dünyayı 12, 20 veyahut 24 bölgeye veya adalara (Cezireye) ayırmıştır. İsmâ'ilîlerin dünyayı bölgelere ayırmasındaki temel kıstas, coğrafi ve etnoğrafik etmenlerin bir birleşimine dayanarak çizilmiş olmalıdır. Bu bölgelerin tümü Ceziretü'l Ard olarak adlandırılmakta idi. Her bölge için İmamı temsil etmek üzere bir Hüccet bulunmakta idi. Hüccet görevli olduğu adanın en yetkili görevlisi idi. Toplam olarak on iki, yirmi veyahut yirmi dört hüccet bulunmakta idi. Ancak bu hüccetlerden bazılarının statüsü farklı idi. Kitap el-keşf'de belli bir zamanda birçok hüccetin var olduğunu ve bunlardan ancak en büyük hüccetin "el-Hüccet el-Kübra" olduğunu belirtilmektedir. İvanow'da

hüccelerin sayısı ve fonksiyonlarıyla ilgili şu tahlilleri yapmaktadır: Batını bir karakter taşıyan İsmâ'îlî fırkaları arasında da hüccet kelimesini imamın temsilcisi anlamıyla kullanılmıştır. Ona göre Hüccetlerin sayısı 12'dir. Bu rakam ideal olan idi ama aktüel olan değildi. Bu hüccetlerin 4'ü İmamın yanında, 8 tane ise her biri bir Cezire'de (kıta-bölgede) çalışırdı. İvanow, bu tarzda çalışan hüccetlere "hüccetin günü" olarak tanımlamaktadır. Ayrıca "hüccetlerin gecesi" olarak isimlendirilen başka bir 12 hüccet bulunduğunu ifade etmektedir. Bu hüccetlerin rütbeleri ise olağanüstü olarak düşünülmekte idi. Buradaki gün ve gece ayrımı İsmâ'îlîler-Karmatîler için farklı bir anlam taşımaktadır.

Her şeyin planlandığı "gün" zahiri ve "gece"de Batın'ı sembolize eder. İvanow süper rütbeli hüccetlerin fonksiyonları, görevleri, hakları ve ayrıcalıkları ile bu iki sınıf arasındaki farklılığın karakteri hakkında da kaynaklarda yeterli bilginin bulunmadığını ifade etmektedir. Hüccetlerin günü döneminde temel olarak ideal bir tarzda çalışmalarda bulunanlar hüccetlerdir. Hüccet er-Rehber İsmâ'îlî propagandasını gerçek bir şekilde yönlendiren, haberleşmeyi sağlayan, anlaşmazlıklarla uğraşan ve bunları merkeze rapor etme gibi görevlerle sorumlu idi. Ayrıca bu hüccelerin merkezi konsülün üyesi olması, normal hüccetlerden farklı görevler yapmış olduğu da ortaya çıkarmaktadır. Hüccet görevli olduğu bölgede en yüksek yetkili görevli olarak yargı yetkisine sahiptir. Bu görevinde kendisine dâiler de yardımcı olmakta idiler. Hüccet'e işlerinde el-Belağ, el-daî mutlak, ve el-daî el-mahdud yada maksur daîler yardımcı olmakta idiler. Bölgelerdeki daîlerin sayısı yukarıda ifade ettiğimiz daîlerle sınırlı değildir. Bazı bölgelerde bu

daîlerin sayıları otuzdan fazla da olabiliyordu. Hüccetlerin her biri belli bir bölgenin sorumluluğunu yüklenmekle merkezi karargâhtaki başkanın bir çeşit yardımcıları idiler. Kitab el-Keşf'deki el-hüccet el-kübra olarak adlandırılan hüccetin İmamın ölümünden sonra yeni İmam olacağı ifadesi hareketin teşkilat yapısının ipuçlarını vermesi açısından önemlidir. Gizlilik dönemindeki hüccet teriminin bir başka anlama tarzı da gizlilik döneminde ilk İsmâ'îli-Karmatîler hüccete bir üçüncü anlam daha yüklemişlerdir. Buna göre hüccet, natık ya da İmamın kendi sağlığında atadığı halifesi idi.

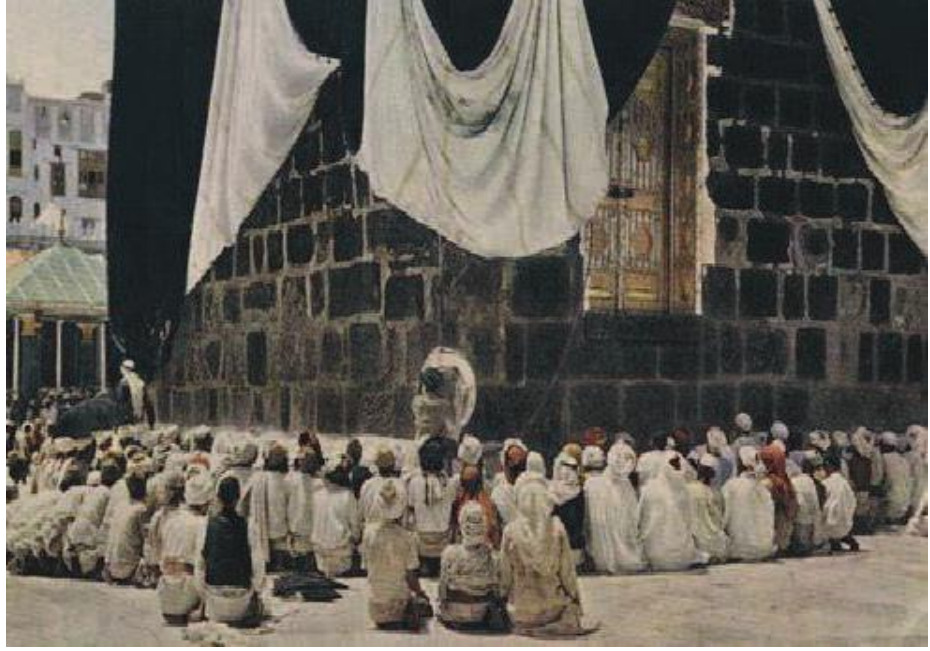
Açıklık dönemindeki teşkilat yapısı, Ubeydullah'ın 286/899 yılında, kendisinin ve Muhammed b. İsmail'den sonra gelen ataların da İmam olduğunu iddia etmesiyle, İsmâ'îlîler arasında ayrılıkların çıkmasına ve buna bağlı olarak da farklı teşkilatlanma tarzları ortaya çıkmıştır. Ayrılıkların başladığı güne kadar Muhammed b. İsmail'i hüccetleri olarak kabul ediyorlardı ve halkı ona itaat etmeye çağırıyorlardı. Onun adına hareketi idare ediyorlar, onun adına vergi topluyorlardı. Ubeydullah'ın yapmış olduğu reformla halk aracıya gerek duymadan Mehdi-İmam'ın bizzat kendisiyle irtibat sağlayabilecekti. Bu durum Mehdi adına vergi toplayan onun adına hareket eden daîlerin hareket alanını kısıtlayacak bir reform idi. Muhtemelen siyasi, idarî ve iktisadî rantın etkisiyle Ubeydullah'ın bu çıkışı merkezi lider statüsündeki bazı hüccetlerce kabul edilmiş önemli bir hüccet topluluğuna da kabul edilmemiştir. Ubeydullah'ın liderlik/mehdi iddiası sonrası Selamiye'den kaçmak zorunda kalışı ve Mağrib'te Fatimî devletini kurmasıyla sonuçlanmıştı.

Ubeydullah'ın bu çıkışına itiraz eden Hamdan, Abdan, Dindan ve Zikreveh gibi liderler bağımsız hareket etmeye başladılar. Hatta Zikreveh İsmâ'îli merkezi olan Selamiye'yi basarak Ubeydullah'ı ve yandaşlarını ortadan kaldırmak için harekete geçti. Fakat Ubeydullah bunu önceden sezindiği için Mağrib'e kaçış için harekete geçmişti. İsmâ'îli hareketi içinde başlayan bu ayrılıklar Hücet kavramının algılama tarzına da etki etmiştir. Nitekim Hücet kavramı açık diye tabir ettiğimiz Fatimî döneminde, İmam'dan sonra İmam olacak kişiyi tanımlar olmuştur. İmam olacak kişi birkaç yıl hücet olmadıkça İmam olamaz. Fatimî kullanımında Hücet'in bir başka anlama tarzı da, gizlenme döneminde "hicab" veya "gizlilik perdesi" ile ilgilidir.

Buna göre hücet Setr (gizlenme) döneminde tehlikeli bir durumda tehdit edilen İmam'a kendisini samimi bir şekilde adayan daî veya daîlerden oluşmaktadır. Bu şekilde Hücetler İmamın pozisyonuna geçerlerdi ki gerçek İmama gelecek tehlikeleri kendi üzerlerine çekerlerdi. Nitekim Karmatiler döneminde, Hücce terimi, hüccelere merkezi liderler tarafından verilen idarî bir sıfat olmuştur. Onların idaresi altında, baş daîler ve daîler hareketi ortaçağ İslam dünyasında yaymışlardır. Merkez ve taşra teşkilatlanmasında kullanılan bir başka kavram da "Bab"dır. Bab, İsmâ'îli-Karmatî hareketinde idarî bahislerde imamın "bilgeliliğinin kapısı olarak kabul edilmektedir. İsmâ'îlilerde "bab" aldığı direktifleri da'vet hiyerarşisinde rütbe itibarıyla kendinden sonra gelen hüccetlere iletirdi. Bu manada "bab" davet mertebelerinin en üst mertebesi olan "Da'd-duat" ile eşdeğer kabul edilmiştir. Fatimî uygulamasında Da'd Duat, Bab ve Da'ekber adı verilen ve hemen hemen aynı işlevi gören idarîceler rütbe hüccetlerin üstü olarak düşünülmüştür.

İsmâ'ililerin Mekke ve Kâbeye Alternatif Şehir ve Mabet Kurmaları: Daru'l Hicr

Irak ve Bahreyn başta olmak üzere Mısır, Yemen, Şam, Kuzey Afrika ve diğer bölgelerde İsmâ'îli ve Karmatiler propagandasında kitlesel bir taban oluşturabilmek için Daru'l-Hicr adı verilen eğitim merkezlerini kurdular. Daru'l-Hicr, kelime olarak sığınma evi veya düşkünler evi olarak açıklayabiliriz. Ayrıca daî konutları içinde aynı kavram

kullanılmıştır. Daru'l-Hicr, Irak'ta Kufe'nin Sevad bölgelerinde ilk kez Hamdan Karmat tarafından kuruldu. İbn Hevşeb Yemen'de Aden yakınlarındaki Sabr dağı'nın sarp kalelerinden birinde, Ebu Abdullah İdjan, İran'da; H.316 yılında Irak Karmatilerinin reisi el Haris bin Mesud, Basra yakınlarında el-Muvaffakiye'de; Kuzey Afrika'da Mehdiliğini ilan eden Ubeydullah'ta Mehdiiye kentinde; Abbasi idaresini uzun bir dönem uğraştıran Karmatî hareketinin en etkili oluşumu olarak kabul edilen Bahreyn Karmatilerinden Ebu Tahir'de 316'da Lahsa'da birer Daru'l-Hicr yaptırıldılar. Karmatilerin sosyal, dinî ve iktisadî yapılanmasını göz önüne aldığımızda Daru'l Hicr'lerin yalnız sığınma amaçlı kurulmuş olması, sonraki gelişmelerle çeliştiği görülecektir. İlk dönemlerde Daru'l Hicrler, eğitim amaçlı bir işlev içermekte idiler. El-Muvaffakiye yapılan Daru'l Hicr'in yapılış amacı alternatif bir ibadethane amacı taşımakta idi. Çünkü el-Muvakkakiye'deki Daru'l Hicr, Kâbe'nin bir taklidi ve alternatif bir mabet mahiyetinde idi. Ebu Said'in oğlu düzenli bir şekilde Abbasi şehirlerine seferler yaptı ve kervanlara saldırdı. Hatta Karmatiler Ocak 930'da Mekke'yi işgal ettiler. Buradan, Müslümanlar için özel bir anlamı olan, Hacer ül-Esved'i aldılar. Ancak 952'de iade etmek zorunda kaldılar. Daru'l Hicr'in yalnız eğitim amacı ile kullanılmayıp, Karmatî inançlarının hayata geçirildiği bir mekân olarak da kullanıldığını görmekteyiz.

Ekonomik Arka Plan: Vergilendirme

Karmatî liderleri, örgütün ihtiyaç duyduğu paraları toplamaya başladılar. Başlangıçta Hamdan, Ramazan sonunda bütün Müslümanlardan alınan vergiler, sadakalar, fitreler ve daha sonra ihtida etmiş her kadın ve erkekten bir dirhem aldılar. Kısa bir dönem sonra gençliğe ulaşmış her ihtida edenden bir dinar aldılar. Hamdan, bu vergiyi hijra veya savaş vergisi olarak adlandırdı. Bundan hemen sonra Makrizî'ye göre üyelik için (giriş ücreti) yedi dinarlık Bulgha diye adlandırılan vergiyi istediler. Hamdan daha da ileri giderek ihtida edenlerin bütün mal-mülklerinin beşte birinin verilmesini istedi. Bulgha olarak ifade edilen başlangıç vergisi harekete kazandırılan kişinin ahd veya mithak adı verilen bir yemin töreniyle gerçekleşmekte idi. Ayrıca 12 dinarlık Necva adı verilen ve tebliğe muhatab olan kişinin daî tarafından Mevla (Bölge daîsi) ile tanıştırılması esnasında alınan vergidir. Abdulaziz Duri ve P. Hitti Karmatîlerin ayrıca oranlı vergilerle ferdi mülkiyeti kaldırma yoluna gittiklerini belirtmektedir. Karmatîlerin vergi uygulamasıyla ilk dönem İslam tarihinde ilk kez beşte bir vergi ile tanışılmıştır. Hamdan ve diğer bölge daîleri toplanılan vergilerin beklenen Mehdi-İmam'ın faaliyetlerini yapmasını sağlayacak ekonomik alt yapıyı sağlamak için toplandığını

propaganda ediyordu. Hamdan'ın taraftarlarından en büyük isteği ortak fona ait kabul edilen bütün gelirlerin toplanılmasına devam etmekte. Hamdan, yeryüzündeki her şeyin ihtida edenlere ait olduğu için özel mülkiyete ihtiyaç olmadığı düşüncesinin, kuracakları devletin en son aşaması olduğunu açıkladı. Hamdan'ın kontrolü altındaki bölgelere, daîlerini atadı ve buradaki sakinlerin bütün servetleri bu daîlerin gözetimine verildi. Bütün ihtiyaçlar bu mallardan karşılandı. Ayrıca servetin dışarıya çıkışını engellemek için paralarını kurşundan bastırdılar. Bu eşitlik anlayışı Karmatîler arasında yaygınlaştı. Bahreyn Karmatî devleti bu anlayışı yerleştirmeye başladı. İlk etapta sosyal reform ve adalet anlayışında eşitlik yapıldı. Hamdan Fırat'a yakın Kufe Sevad'ında Mahtinbadh diye isimlendirilen bir köyde etrafı duvarlarla çevrili Dar el-hicr inşa etti. Çok sayıda insan buraya getirildi. Temel amaç İsmâ'îli yerleşim alanları oluşturmaktı. Aynı zamanda buraya her türlü malzemeler de depolandı. Hamdan'ın başyardımcısı ve ilk dönem İsmâ'îli daîlerinin en önemlilerinden biri olarak kayın biraderi Abdan kabul edilmektedir. Bağımsızlığın en yüksek derecesinden hoşlanan Abdan Irak'a ve muhtemelen aynı zamanda Güney İran ve Bahreyn'e Zikreveyh b. Mihraveyh ve Ebu Said el-Cannabî gibi birçok daîler atadı.

Vergiler arasında tasarruf için beklenen Kaim'e şahsi gelirin 5/1'ini içeren çok sayıda vergileri Irak ve diğer bölgelerdeki Karmatilerden toplanılmakta idi.

Yönetim Tarzı ve İkdaniyye Meclisi

İsma'îlî-Karmatî tarihinin dönemlere ayrılması hareketin ideolojisinde de bir takım değişikliklerin olmasına neden olmuştur. Bu farklılıklar hareketin başında bulunan Mehdi-İmamın fonksiyonunun nasıl olması gerektiği, hareketin nasıl idare edilmesi gerektiği, verginin nasıl toplanacağı hususlarında olmuştur. Bahreyn'de Hamdan Karmat'a bağlı olan Ebu Said Cennabî yaklaşık 900 yılında el-Hasa (el-Ahsa) da, zenci isyanından ayakta kalanların desteğiyle bir Karmatî devleti kurdu. El-Hasa'yı X. yüzyılda ziyaret eden iki İsma'îlî seyyahın vermiş olduğu bilgilere dayanarak Oligarşik ve iştirakçi özellikler arz eden bir devlet teşkilatlanmasını esas aldıkları söylenebilir. Devlet başkanı eşit kimseler arasında başta gelen idi. Bahreyn devletinde bu komite dışında farklı görevleri olan vezirler de bulunmakta idi. Karmatî devleti, ahbaplardan oluşan bir komitenin yardımıyla idare ediliyordu.

Karmatîler El-Hasa şehrini savaşa hazırladığı dönemde 20.000 den fazla nüfusu vardı. Bu yapılanmada "altılılar meclisi" doğruluk ve adaletle devlet işlerini yürütüyorlardı. Bu meclis tarım işlerinde çalıştırmak için 30.000 işçiye sahipti. Karmatî toplumdaki fakirler ve borçlular, cemaatin yardımıyla ayağa kalkıyordu.

El-Hasa'ya yabancı sanatkârlar geldiği zaman vardığı andan itibaren yerleşmesi için gerekli fonu bulurdu. Fakirlerin evlerinin tamiri devlet giderlerinden alınırdu. Buğday devletin değirmenlerinde parasız olarak öğütülüyordu. Alış-verişler dışarı çıkarılmayan nakdi paralar vasıtasıyla yapılıyordu. Bu meclis sosyal hayatı da düzenledi. Oruç ve namaz gibi ibadetler kaldırıldı. Cami yapılmasına müsaade edilmemekte idi. Yalnız özel müteşebbisler tarafından yapılan tek camii bulunmakta idi. Bu da ehl-i sünnet hacılarının ibadetlerini yapması için yapılmıştı. Toplum işlerinin yönetiminde de Ebu Said ve onun halefleri yüksek rütbeli memurlarının bazılarında oluşan ve etkili ailelerin temsiline dayanan İkdaniyye olarak bilinen bir konsül bulunmakta idi. Ülke yönetiminde özellikle hayati kararlarda bu konsüle danışılmakta idi.

Haşhaşiler ve Hasan Sabbah (1090-1256) İsmâ'iliğin en etkili kollarından biri de Nizarîler'dir. Nizarî İsmâ'ilîliği, İsmâ'ilîğin Alamut dönemi olarak adlandırılabilir. Hareketin ortaya çıkışından kısa bir süre sonra İran ve Suriye de bir Nizarî İsmâ'ili devletine dönüşmüş olan bu oluşum,

Hasan Sabbah tarafından 483/1090'da kurulmuştur. Hareketin faaliyetleri İran da 654/1256 yılına kadar sürmüştür. Hülâgü'nün Alamut kalesini almasıyla, hareketin mensupları mevcudiyetlerini İran, Suriye ve Orta Asya'da korumaya çalıştılar. Daha sonra İran'dan Hindistan'a ve Afganistan'a geçerek burada Ağa Hanlar dönemi olarak adlandırdığımız süreç başlatıldı. Nizarî İsmâ'ilîleri, Hindistan'da "Hocalar", Pencap'ta "Şemsi" veya "Multani", Suriye'de İsmâ'ilîyye, İran'da Ağa Han müridleri, Kabil'in kuzey bölgelerinde Ali-İlahiler, Orta Asya'nın doğu bölgelerinde "Mollalar" veya "Mavlai" olarak tanınmaktadırlar. Nizarîler hem akîde, hem de siyasi faaliyet bakımından çok etkili olmuşlardır.

Nizarîler/Haşhaşiler Selçuklu fütuhâtı sonrasında oluşan içtimaî ve siyasi karışıklıklardan yararlanmaya çalışmışlardır. Bu amaçla şeyh, daî, fedaî ve murid adı verilen gruplar aracılığı ile propagandalarını yaptılar. İslam dünyası, Fatimî medreselerinden ve heyetlerinden, sonraları, Alamut'un temsilcilerinden gelen propagandaya mâkul cevaplar vermek için, Bağdat'ta ve diğer şehirlerde büyük

medreseler kurdular. Hasan Sabbâh Kuzey İran'da, Rey'de doğdu; doğum tarihi bilinmemekle birlikte M. 1052 veya 1053 tarihinde doğduğu tahmin edilmektedir. Himyerî asıllı olduğunu iddia etmekle birlikte, İran kökenlidir. Erken yaşlarda Şî'a'nın On iki İmam Mezhebine intisap etmişti. İbnü'l-Esîr, Târîhu'l-Kâmil'inde, Hasan'ın sihir, matematik, astronomi ve diğer ilim dallarında kabiliyetli olduğunu ifade eder. M. 1257'de Alamût Kalesi'nin Moğollar tarafından alınmasından sonra buradaki Haşhaşiler'e ait kitap ve vesikaların hemen hemen tamamı yok edildi. Hûlâgû Hân, Alamût'u aldıktan sonra Cihân-güşâ'nın müellifi, 'Alâ'ü'd-Dîn 'Atâ Melik-i Cüveynî'ye, Haşhaşiler'in kütüphanesini incelemesi ve aykırı eserleri yok etmesini emretmiştir. Onun da, sadece Sergüzeşt-i Seyyidnâ isimli kitabı muhafaza ettiği ifade edilir. Bu kitap, Hasan Sabbâh'ın biyografisidir. Cüveynî, Hasan ve Haşhaşiler ile ilgili olan bölümünü yazarken bu eserden önemli ölçüde faydalandı. Sergüzeşt'e göre, Hasan yedi yaşlarından itibaren bilgili olmaya kararlı ve çok okumaya meraklı bir mizaca sahipti. 17 yaşına geldiğinde Hasan, Emîr(e) Darrâb isimli İsmâ'îlî dâ'îsinin propagandasından etkilendi. Hasan Sabbah, da'î'den etkilenmesine rağmen, On iki İmam Mezhebine girmemiş, hatta ciddi bir hastalık geçirdiği H. 464 (M. 1071) yılı sonrasına kadar da İsmaili/Seb'iyye hareketine girmediği kaydedilir. Hasan Sabbâh ile ilgili başka bir hususta, öğrencilik yıllarında Ömer Hayyâm ve Nizâmü'l-Mülk'ün Nişabûr'da arkadaş olmalarıyla ilgilidir. Buna göre; bu üç kişiden

Ömer Hayyâm

Nizamülmülk

herhangi birinin, sonradan başarıya ulaştığı takdirde, diğer ikisine yardım edeceğine dair bir bağlılık yemini yapmış oldukları ile ilgili Nişabur menkıbesidir. Menkıbeye göre, Nizâmü'l-Mülk'den Ömer Hayyâm ve Hasan-ı Sabbâh'ın yardım isterler. Sözüne sadık kalan, Nizâmü'l-Mülk, Ömer Hayyâm'a Nisâpûr valiliğini teklif eder; bununla beraber, Ömer, "bir filozof ve mânâ adamı" olarak, onun yerine maaş talep eder, ve maaş kendisine ihsan edilir. Sonra Nizâmü'l-Mülk Hasan Sabbâh'a da Rey veya İsfahân valiliğini teklif eder, fakat Hasan kabul etmez. Vezir olmak ümidiyle, Sarayda bir memuriyet talep eder. Nişabur menkıbesi incelendiğinde; Nizâmü'l-Mülk'ün, hem 'Ömer Hayyâm hem Hasan-ı Sabbâh'tan çok daha yaşlı olması dolayısı ile okul arkadaşı olduğu savı, gerçeği yansıtmamaktadır. Buna rağmen, Nizâmü'l-Mülk'ün Hasan-ı Sabbâh'a yardım ettiği ve ona Sarayda bir memuriyet verdiği hususunda şüphe etmek için hiçbir sebep yoktur. Bununla beraber, bazı tarihçiler, Hasan'ın, yeteneklerini kullanarak Sultânı etkilediğini, Nizâmü'l-Mülk'ü Vezirlik makamından uzaklaştırmak için başarısız bir girişimde bulunduğunu öne sürerler. Diğerleri, Nizâmü'l-Mülk'ün, Hasan'ın kendisinin yerine geçeceği korkusu ile onu Sultânın gözünden düşürdüğünü ifade ederler. Saraydan atılan Hasan, Nizâmü'l-Mülk'ün amansız düşmanı olmuştur. Saraydan ayrılmaya zorlanmasından sonra, Hasan İsfahân'da Re'îs Ebü'l-Fadl'ın yanında iki yıl İsmâ'îlî doktrinini eğitimi aldı. Hasan İsfahân'dan

M. 1078'de Mısır'a doğru yol aldı. İsmâ'îlî inançları sebebiyle, Hasan Kahire'de iyi karşılandı ve Fâtımî Halifesi el-Müstansır tarafından büyük ikram gördü. Hasan Sabbah'a Halife, birçok hediyeler verdi. Hasan Mısır'da da saray maiyetince kiskanılması üzerine, Mısır'dan ayrılmak zorunda kaldı. Muhtemelen, Hasan-ı Sabbâh, M. 1080'de İran'a döndü ve daha sonra el-Müstansır ve oğlu Nizâr'ın lehinde "Dâvet-i Cedîde"sini yaymak için Horâsân, Mâverâ'ü'n-Nehr ve hatta Kâsgar'da propaganda yaptı. Hasan Sabbah propagandasına, Girdkûh ve Türsüz kalelerinin valilerini kendi yanına çekerek başladı. H.483 (M.1090) yılında Kazvîn kasabasının 50 mil kadar kuzey kuzeydoğusundaki dağlık mevkiye yer alan Alamût Kalesini merkez edindi. Alamut, Deylem dilinde "Kartalın Öğretimi" anlamındadır. İranlı ve Avrupalı birçok yazar, "Kartal Yuvası" diye tercüme etmiştir. Hasan'ın bir müddet Alamût'ta kendisini gizlediği, M. 1124'te ölüm gününe kadar asla onu terk etmediği, Fedailer örgüt yapılanmasının kurallarını ve talimatını yazmak ve dinî eserler telif etmekle meşgul olduğu ifade edilir. Bununla beraber, Nizâmü'l-Mülk'ün üzerine gönderdiği bir kuvvete karşı Alamût'u müdafaa eder. Selçuklu kuşatmasında, Haşhaşiler'in "Fedâî" yani "Kendini Feda Edenler" örgüt elamanları, baş düşmanları Nizâmü'l-Mülk'e darbe indirmek için harekete geçtiler. Bunun için bir Fedâî düşman hatlarını geçtikten sonra,

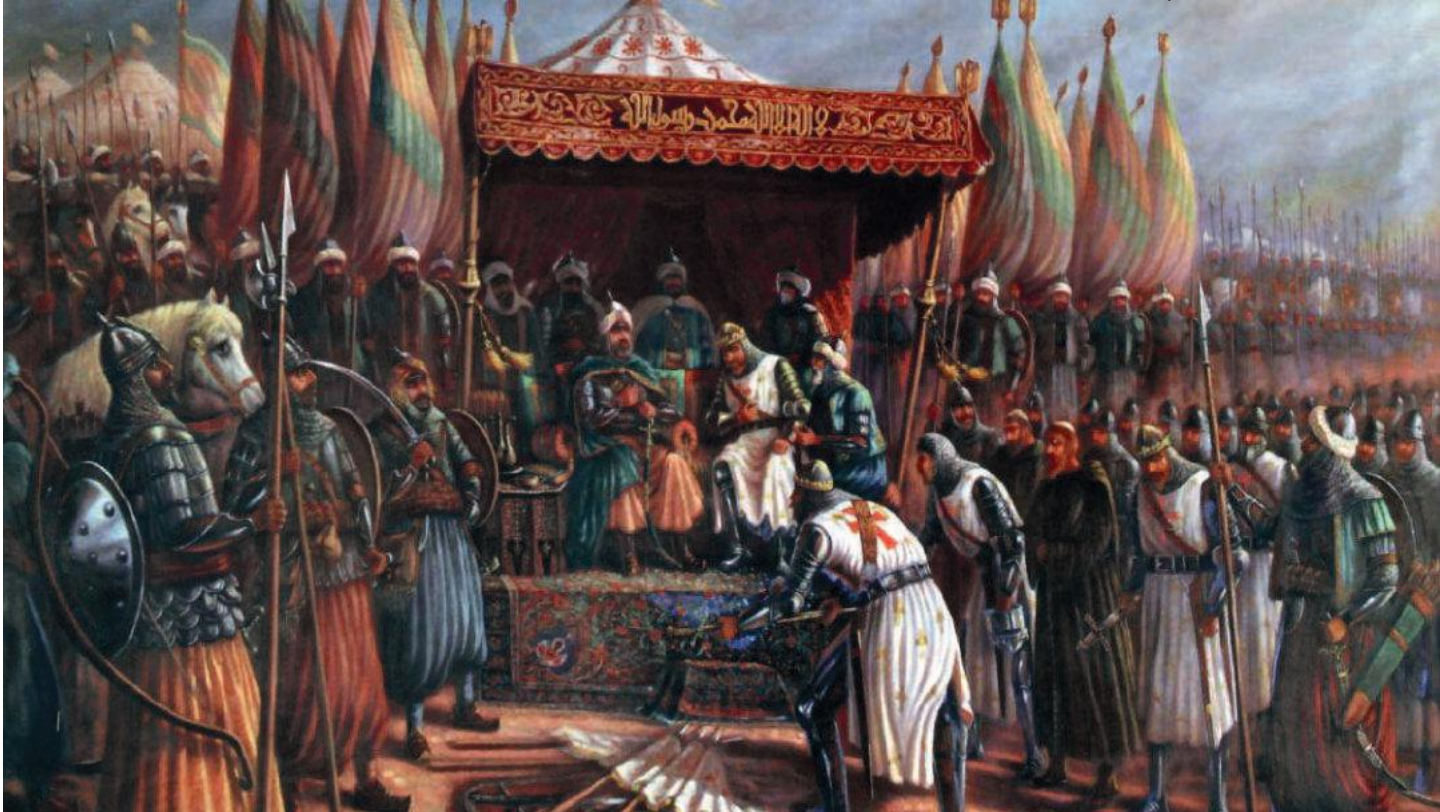
Nizâmü'l-Mülk'ün bulunduğu yere doğru bir sufi kılığında girerek, yaşlı veziri hançerleyerek öldürdü. Hasan Sabbah Nizari (Haşhaşi) örgütlenmesinin başında, Hasan Sabbah; altında Baş Dâî yani Büyük Üstat ("Dâ'îd-Du'ât") bulunuyordu. Dâ'îd-Du'ât'ın altında "Büyük Dâ'iler" vardı. Bunların her biri bir bölgede görevli olan "bölge dâ'isi" idiler. Bu bölge dâ'isinin altında sıradan Dâ'iler bulunuyordu. Dâ'ilerin altındakiler Refikler ("Yoldaşlar") ve Lâsikler ("Taraftarlar") bulunmaktaydı. Bu ikinci derecedekilere hareketin esasları sadece kısmen öğretilirdi. Lâsikler'den sonra Fedâ'iler geliyordu. Haşhaşi Fedaileri üstün dereceli suikastçiler idi. Bu Fedâ'iler, örgütün sırlarına tamamen vakıf değillerdi. Fedâ'iler cesaretli, yorulmaz, azimli ve sonsuz sabır gibi özelliklere sahiptiler. Fedâ'ilerin, Salâhaddîn Eyyubi hariç, kurbanlarından hiçbiri kaderlerinden kaçamamışlardır. Haşhaşiler'e ait köy ve toprakları tahrip etmiş olan Horâsân Valisi Orhân, Gence dışında üç Fedâî tarafından öldürüldü. Haşhaşiler, her zaman hasımlarını öldürmediler; bazen de, korkunç büyük korku ile yaptırmak istediklerini yaptırabildiler. Meselâ, Sultân Sancar Haşhaşiler'e karşı mücadele başlattığında, bir sabah çadırının hemen yanında yere saplanmış bir hançer gördü. Sonra Hasan Sabbâh'tan: "Sana karşı iyi niyetli olmasaydık, hançeri yere değil, kalbine saplayabilirdik", içerikli bir pusula aldı. Kısa bir süre sonra, Sancar'ın

kardeşi Muhammed esrarengiz bir şekilde öldürüldü. Benzer bir olay, Suriye Haşhaşiler'ine karşı mücadele ettiği zaman, Halep Emîri Nürü'd-Dîn'in başına geldi. Sancar gibi Nürü'd-Dîn, basiretin, cesareten sayıldığına hükmetti ve mücadeleden vazgeçti. Ayrıca İmâm Fahrü'd-Dîn Râzî, kendisinin gizli bir İsmâ'îlî olduğu yolundaki bir ithamı yalanlamak için, açıkça onları ve İsmâ'îlîler'i lânetlemeye başladı. Çok geçmeden öğrencilerden biri, İmâm yalnızken uzun bir hançeri kınından çıkararak, Haşhaşiler'i lânetlemesi için tehdit etti. Ortaçağ İslam dünyasında, Haşhaşiler'in etkinliklerinin artmasını mümkün kılan iki ana faktör vardı. Biri, Selçuklu Sultanı Melikşâh'ın 1092'de ölümünden sonra oluşan kaosla, Selçuklu prenslerin Berkyâruk ile Muhammed arasındaki saltanat mücadelesidir. Melikşâh, Nizâmü'l-Mülk'ün Haşhaşiler tarafından katledilmesinden birkaç hafta sonra, 1092'de çok ani olarak ölmesi, onlar tarafından zehirlenmiş olma ihtimalini gündeme getirmiştir. Bu durum, Haşhaşiler'in Alamût ve diğer kalelerinden çıkarmak için yapılabilecek çalışmaları sekteye uğrattı. İkinci olarak, 1097'de Haçlı Seferleri'nin ortaya çıkması, Hasan Sabbâh'ın Suriye'ye özel görevliler göndererek oradaki İsmâ'îlîler arasında birçok taraftar kazandıktan ve bazı dağ kalelerini ele geçirdikten sonra, hareketin Suriye kolunu kurmasına zemin hazırladı. Hasan-ı Sabbâh'ın ilk iki halefi

Büzürg-Ümmîd ve oğlu Muhammed zamanında, aynı acımasız siyasete devam edildi. İki Abbâsi Halifesi el-Müstersid ve halefi er-Râşid Billâh dâhil, birçok idareci, Fedâ'iler tarafından öldürüldü. Muhammed'in 1162'de ölümünden sonra, Hasan Büyük Üstat İmâm ilân edildi. 12. Yüzyıl İslam dünyasının en temel problemlerinden biri Alamut ve Suriye Nizarileri (Haşhaşileri) olmuştur.

Dağın Efendisi: Râsidü'd-Dîn Sinân 1169'da Râsidü'd-Dîn Sinân, Haşhaşiler'in Suriye kolunun Büyük Üstadı oldu. Ebü'l-Hasen Râşidüddîn Sinân b. Selmân (Süleymân) b. Muhammed el-İsmâ'îlî el-Basrî (ö. 589/1193) VI. (XII.) yüzyılın son yarısında Suriye'nin çeşitli bölgelerindeki kalelerde varlığını sürdüren Haşhaşiler (Nizârî İsmâ'îlî) cemaatinin önde gelen dâisi ve lideridir. 520'li (1126) yıllarda Basra yakınlarında Vâsıt yolu üzerindeki Akrüssüdân köyünde İmâmiyye Şîası'na mensup bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Basra'da tahsilini tamamladıktan sonra genç yaşta Nizârî İsmâ'îliyye'ye intisap etti. Nizâriyye doktrini hakkında sağlıklı bilgi edinmek için Nizârî Devleti'nin merkezi olan Alamut'a gitti. Burada İsmâ'îlî doktrinlerini, İhvân-ı Safâ'nın Risalelerini ve diğer bazı eserleri inceledi. Bu arada Hasan Sabbâh'ın İskenderiye'den getirttiği II. Hasan Alâ Zikrihiselâm ile yakın dostluk kurdu. II. Hasan 567 (1172) yılında Nizârî Devleti'nin imamı olunca Râşidüddin'i cemaatin işlerini düzenlemesi için Suriye'de

görevlendirdi. Râsidü'd-Dîn Musul, Rakka, Halep gibi merkezlerini dolaştı. Daha sonra Suriye'nin merkezindeki Cebelü bahrâ mevkiinde Haşhaşi kalelerinin bulunduğu Kehf'e gelip yerleşti. Mahallî Nizârî grupları arasında İsmâîlî âlimi ve devlet adamı olarak büyük şöhret kazandı. Suriye'deki kalelerde varlığını sürdüren Nizârîler'in yönetimini üstlenmiş olan Şeyh Ebû Muhammed'in ölümü üzerine Râşidüddin Sinân, Alamut'taki Nizârî imâmeti tarafından Suriye'deki Nizârîler'in başdâisi tayin edildi. Râşidüddin bu dönemden itibaren Kehf, Masyaf ve Kadmûs kalelerinde ikamet etmekle birlikte Nizârî toplumunu yeniden yapılandırmaya ve Cebelü bahrâ'da mevcut Nizârî kale ve müstahkem mevkilerini güçlendirmeye, Rusâfe ve Havâbî kalelerini de tamir ettirerek daha güvenli hale getirdi. Bu arada bölgedeki Hristiyan tarikatlarından Hospitalier mensuplarına ait Merkab yakınlarındaki Ulleyka Kalesi'ni ele geçirdi. Nizârî davetini yaymak amacıyla oluşturulan Fedailer teşkilatının geliştirilmesi için büyük çaba harcadı. Râşidüddin Sinân, Suriye ve Mısır'ı

ilgilendiren politikalarda diplomatça tavır sergiledi. Haçlılar, Zengîler ve Selâhaddîn-i Eyyübî ile karmaşık ve değişken anlaşmalara girdi. Nizârî toplumu Hristiyan Hospitalier ve Templier tarikatlarının baskı ve tehdidi altında bulunuyordu. Cemaatini muhtemel tehlikelerden korumak amacıyla güçlü hasımları tarafından istenen yıllık vergileri aksatmadan ödeyen Sinân baştan beri Haçlılar ile barış anlaşmaları yapma teşebbüslerinde bulunmuş, 569 (1173-74) yılında Kudüs Latin Devleti'yle uzlaşma sağlamak için Kral I. Amalric'e bir elçi göndermişti. Nûreddin Zengî'nin 569'da (1174) ölümünden sonra bölgede hâkimiyet kuran Selâhaddîn-i Eyyübî ile karşı karşıya geldi. Nizari baş daisi 570-571 (1174-1175) yıllarında Selâhaddîn'i öldürtmek için fedâiler gönderdiyse de bir sonuç alamadı. Salâhaddîn iki kere Fedâ'iler'in hançerlere maruz kaldı, ikinci suikasttan sonra, Haşhaşiler'le anlaşmak zorunda kaldı. Fedâ'ilerin kurbanlar arasında Abbâsî halifesi Müsterşid'in yanı sıra Kudüs Latin kralı I. Conrad da vardı. Bu suikastları gerçekleştiren isimlerse

Alamut Kalesi'ndeki 'şeref listesi'ne kaydediliyordu. Râşidüddin Sinân, Suriye Nizârî İsmâîlî nezdinde itibar görmesi, merkezi imamlık olan Alamut'ta pek hoş karşılanmadı. Bu durum onun, Alamût'un Büyük Üstadından bağımsız olmasını mümkün kıldı. İranlı Haşhaşiler, onu öldürmek istediler ama başarılı olmadılar. Çünkü Reşidü'd-Dîn, güvenlik önlemlerini almış, gizli bir servis ile bir güvercin postası tesis etmişti. Aynı dönemde Alamût Haşhaşiler'in başında Hasan 'Alâ Zikrihi's-Selâm'ın oğlu Muhammed 1165'ten 1210'a kadar Büyük Üstat olarak bulunmaktaydı. Muhammed'in yerine geçen oğlu Celâlü'd-Dîn, babası hayattayken bile, ehl-i sünnete geri dönme eğilimi göstermişti; Büyük Üstat olunca, Celâlü'd-Dîn açıkça buna teşebbüste bulundu ve taraftarlarını kendisine uymaya ya ikna etti ya da zorladı. Celâlü'd-Dîn'e, bu uygulamalarından ötürü "Nev-Müslmân" lâkabi verildi. Celâlü'd-Dîn, Moğol tehlikesinin ilk farkına varan kimse idi.

Cengiz Hân'a, bağlılığını bildirme amacıyla elçiler gönderdi. Celâlü'd-Dîn 1220'de ölünce oğlu 'Alâ'ü'd-Dîn dokuz yaşında Büyük Üstat olunca, Haşhaşiler sünni olma iddiasından tamamen vazgeçtiler. 'Alâ'ü'd-Dîn'in, kaprisli mizacı ve delilikle birleşmiş tuhaf hâli, Haşhaşiler'in giderek zayıflamasına neden oldu. Aynı zamanda M. 1238'de, Moğolların tehditkâr istilâsı başlamıştı. Buna rağmen Fedâ'ilerin, korkucu gücü devam ediyordu. Fedâ'ilerin ünü, Moğollar'ın Büyük Hânı Mengü'ye ulaşmıştı. Mengü, bir gün sarayında, Kazvinli Kadı Semsü'd-Dîn'in bir zırh giymiş olarak huzuruna girdiğini gördüğü zaman son derece etkilenmişti. Bu zırhı niçin giydiğini sorunca, Kadı, cevaben Haşhaşiler'in hançerlerinden korunmak için giydiğini söyledi. M. 1255 yılında, deliliği iyice artan 'Alâ'ü'd-Dîn gözdelelerinden biri tarafından öldürüldü. Yerine Rüknu'd-Dîn geçti. Mengü'nün kardeşi Hülâgü Hân, Moğollar'ın, Abbâsî Halifeliğini yıkmak için batıya ilerlemeden önce Haşhaşiler'i

Hülagü Han

de 1256 sonbaharında ortadan kaldırmak için ilk adımı attı. Hülâgû ve ordusu, Rüknu'd-Dîn'i teslim olmaya davet ettiler. Rüknu'd-Dîn, kendisine ait Meymûn-Diz kalesinde Moğol kuvvetlerince muhasara edildi. Rüknu'd-Dîn, hayatının bağışlanacağına dair söz alınca Hülâgû'ya teslim oldu. Rüknu'd-Dîn, Hülâgû nüfuzu altında, Moğol kuvvetleriyle birlikte dolaşmaya ve diğer kalelerini teslimine davet etmeye zorladı. Bu kalelerden Alamût, Girdkûh ve Lamsir mukavemet gösterdiler. Bununla beraber, 1257 yılı başlarında bütün kaleler alındı ve tahrip edildi. Alamût Haşhaşiler'inin iktidarı sona erdi. Rüknu'd-Dîn ise, Mengü'nün emriyle sonunda idam edildi, taraftarları ya öldürüldü veya Cüveynî'nin ifadesiyle, "Yahudiler gibi dağıtıldı." Suriye Haşhaşiler'i, Moğolların elleriyle yok edilmekten kurtuldularsa da, 1265'te Mısır Sultânı Baybars'ın haraç veren tâbileri olarak, tedricen önemsiz bir hâle düştüler. İslam dünyasında İsmâ'îliler, var olmaya devam etti ve Hindistan, Suriye ve Afrika'da birçok taraftara sahip olan hareket, bugüne kadar da mevcudiyetlerini korudular.

Fedâ'ilerin Öldürdükleri Bürokratlar ve İlim Adamları

Selçuklu sultanı Melikşah 38 yaşında iken 20 Kasım 1092'de zehirlenerek öldürüldü.

Nizamü'l-Mülk, suikastçı bir Batınî tarafından öldürüldü.

Nişabur hatibi Ebu'l-Kasım b. İmâmü'l-Haremeyn, Nişabur'da Batınîler tarafından öldürüldü. (1098-1099).

Nizamü'l-mülk tarafından sık sık ziyaret edilen Ebû'l-Muzaffer b. el-Hucendî Rey'de 1102-1103'de halka vaaz verdikten sonra kürsüden inerken bir Batınî tarafından öldürüldü.

Sultan Berkyaruk'un annesi Zübeyde hatun veziri Abdurrahman Sümeyremi bir Batınî tarafından öldürüldü.

4 Eylül 1100'de iki Batınî, İsfahan şahnesi Emîr Bilge Sermez'i böğründe hançerleyerek öldürdü.

Nizamü'l-Mülk'ün en büyük oğlu Fahrü'l-Mülk Ebû'l-Muzaffer Ali, 11 Eylül 1106'da öldürüldü.

Musul hakimi Kasımüddeve Aksungur el-Porsukî, 25 Kasım 1126 Cuma günü namaz esnasında Batınîlerin suikast girişimi neticesinde hayatını kaybetti.

Sultan Sencer'in vezirlerinden Ebû Nasır Ahmed Kaşanî, Batınîlerin kendisine düzenlediği bir suikast sonucu öldürülmüştür.

Dımaşk hâkimi Tâcü'l-Mülûk Börü b. Tuğtekin iki Batınî fedaisi tarafından bir suikast sonucu öldürüldü.

Sultan Sencer'in yakın adamlarından El-Mukarreb Cevher 1139'da yatağında komplo sonucu öldürüldü.

Vezir Kemalü'l-Mülk Ali b. Ahmed es-Sümeyremi Batınîlerin kendisine yaptığı bir suikast sonucu öldürüldü.

Sultan Mesud döneminde Batınî suikasti sonucu öldürülen kişilerden biri de Abbasi halifesi Müsterşid Billah'tı.

Melik Davud Tebriz bölgesinde naipliğini sürdürmeye çalışırken, Batınîlerin kendisine karşı girişmiş oldukları komplo neticesinde hayatını kaybetti.

Vezir Cenahüddeve el-Hüseyn b. Aytekin Halep'te üç Batınî tarafından saldırıya uğrayarak öldürülmüştür.

3 Şubat 1106'de Efamiye Kalesi Reisi İbn-i Mülaib Şii kadı Ebu'l-Feth es-Serminî tarafından yatak odasında öldürülmüştür.

KAYNAKÇA

- Abdullah Ekinci, "İhşidilerin Suriye-Filistin Bölgesinde Hâkimiyet Kurma Mücadelesi", Fırat Üniversitesi, Orta Doğu Dergisi, Cilt I, Sayı I, 35-53, Elazığ 2003.
- Abdullah Ekinci, "Ortadoğu'da Ortaya Çıkan Fikir Akımları (8-10. Yüzyıllar), Orta-Doğu Araştırmalar Dergisi, Cilt I, Sayı II, 61-77, Elazığ 2003.
- Abdullah Ekinci, "Karmati Terimine Dair Düşünceler", Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi e-dergi, Ankara 2003.
- Abdullah Ekinci, "Orta Doğu Heterodoksisine Dair Düşünceler (Harici, Şii ve Karmati Kavramları)", Birinci Orta Doğu Semineri (Kavramlar Kaynaklar ve Metodoloji), Birinci Orta Doğu Semineri, Fırat Üniversitesi, Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 319-327, Elazığ 2004.
- Abdullah Ekinci, "Selçukluların İslam Dünyasındaki Heterodoks Hareketlerle (İsmâ'îli- Karmati) Mücadelesi", Türk Dünyası Tarih Araştırmaları, Sayı 163, 203-223 İstanbul 2006.
- Abdullah Ekinci, Ortadoğu'da Marjinal Bir Hareket; Karmatiler (Siyasi, Sosyal Ve İktisadi Faaliyetleri/Ortadoğu'da İlk Sosyalist Yapılanma), ODAK YAYINEVİ, Ankara 2005.(ISBN 975-9722-01-4)
- Abdullah Ekinci, "Ortaçağ Ortadoğusu'ndaki Marjinal Hareketlerin (İsmâ'îli-Karmati Hareketi'nin) Dönemin İslam Dünyasına Alternatif Sosyal Yaşam Sunma Çabaları, Belleten, TTK Yay., Cilt LXIX, Ağustos 2005.
- Abdullah Ekinci, "Ortadoğu'da Ortaya Çıkan Heterodoks Akımların Tarihsel Arka Planı", Türk Dünyası Tarih Araştırmaları, Sayı. 141, 83-98, İstanbul 2005.
- Abdullah Ekinci, "The Struggle of Sadjids Against The Marşinal Groups of Middle East In Middle Ages", Archiv orientální, Oriental Archive. 2005.
- Abdullah Ekinci, "Karmatilerin Alternatif Sosyal Yaşam Sunma Çabaları", Uluslararası Asya ve Afrika Çalışmalar Kongresi, Eylül Ankara 2007.
- Abdullah Ekinci, "Ortadoğu'nun derin akıntısı Şii Hilali" Star Gazetesi- Açık Görüş 19.Şubat. 2012.
- Abdullah Ekinci & Hüseyin Günarlan - Activities of Islamic Heterodoxy in Europe and America: The Example of Aga Khans in Portugal and the Canada Edited by William Sayers & Zeki Tastan, History, Literature and Society: Selected Article, Published by AGP Research, London & Istanbul 2016.
- Abdurrahman Bedevi, Mezâhibü'l İslamiyyin, II, Beyrut 1973.
- Abdulkerim Özeydin, "Hasan Sabbah" DİA.
- Bağdadi, el-Fark, s. 169; amlf., Mezhepler Arasındaki Farklar, çev. E. Ruhi Fıglalı, İstanbul 1979, s. 253;
- Bernard Lewis, The Origins of İsmâ'îlis, Cambridge 1940.
- El-Şehristani, el-Milel ve'n-Nihal, I,
- Faiza Akbar, "The Secular of Religious Dissidence in Early İslam: the Case of the Qaramita of Sawad Al-Kufe" Journal Institute of Muslim Minority Affairs, Vol., 12/2, July London 1991, s. 384.
- Farhad Daftary, "The İsmâ'îli Da'wa outside the Fatimid Dawla", The Institute of Ismaili Studies 2000.
- Gazâli, Bâtınlığın İç Yüzü, çev. Avni İlhan, Ankara 1993.
- Geoje, Les Carmathes Bahraïn Et Les Fatimides, Leiden 1905, s. 103
- H. Corbin, Cyclical Time and Ismaili Gnosis, tr. R. Manheim-J. W. Morris, London 1983.
- Hamid Algar, "The Revolt of Agha Khan Mahallati and The Transference of the Ismaili Imamata to India" Studia Islamica, Paris 1969, XXIX, s. 55-80.
- Hasan İbrahim Hasan, Tarih el-Düvele el-Fatımiye, Kahire 1964.
- İbn Havkal, Kitab Suretü'l Ard, ed. J. H. Kramers, Leiden 1938-39.
- J. N. Hollister, The Shia of India, London 1953.
- Laurence Lockhart Çev. Prof. Dr. Süleyman Tülücü Hasan-ı Sabbâh Ve Hasısiler" Atatürk Üniversitesi _Lâhiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 26, Erzurum, 2006.
- Laurenc Lockhart - M. G. S. Hodgson, Çev. Dr. Süleyman Tülücü, "Alamût", A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 38, Erzurum 2008.s.197-205.
- Makrizi, İtti'azü'l Hunafa, Kahire 1967
- Metin Yurdağüner, "Bab", DİA, 2, s. 309
- Mustafa Galib, Tarihu'd-Da'veti'l İsmâ'iliyye, Beyrut 1965.
- Mustafa Öz, Nizari İsmâ'ili Mezhebinde Ağa Hanlar Dönemi, M.Ü. Sos. Bil. Ens., Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul
- Taha el-Veli, el-Karamita, s. 30-31.
- W. İvanow, "İsmâ'îlis and Qarmatians", Journal Royal Asiatic Society, Bombay Branch, 1940.
- W. İvanow, The Rise of The Fatimids, Bombay 1942.
- W. İvanow, The Alleged Founder of İsmâ'îlism, II, Bombay 1940.
- Wilferd Madelung, "İsmâ'iliyye" EI2., vol., IV, Leiden 1978.